

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2015 – Volume 24, Issue 2, pp. 62–70
URN:NBN:NL:UI:10-1-117135

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Uopen Journals, in cooperation
with Utrecht University of

Applied Sciences, Faculty of Society and Law

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Mark Bovens, Paul Dekker & Will Tiemeijer (Eds.).

**Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-
culturele tegenstellingen in Nederland.** Den Haag:

Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke
Raad voor het Regeringsbeleid, 2014, 259 p., €29,90.

ISBN 978 90377 0734 2

Cok Vrooman, Mérove Gijsberts & Jeroen Boelhouwer
(Eds.) **Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel**

Rapport 2014. Den Haag: Sociaal en Cultureel

Planbureau, 2014, 351 p., €31.50.

ISBN 978 90 377 0724 3

BOOKS

TOBY WITTE

Dr. Toby Witte is als lector Maatschappelijke Zorg verbonden aan het kenniscentrum
Talentontwikkeling van de Hogeschool Rotterdam, programmalijn sociale inclusie.
E-mail: g.t.witte@hr.nl

Het kabinet Rutte heeft, naar aanleiding van de zich sedert 2008
inzettende economische recessie en financiële crisis, de thematiek
“maatschappelijke scheidslijnen” hoog op de adviesagenda gezet.
De twee hier te bespreken en nauw met elkaar samenhangende
studies zijn uitgevoerd onder auspiciën van het Sociaal en Cultureel
Planbureau (SCP) en de Wetenschappelijke Raad voor het
Regeringsbeleid (WRR) en maken deel uit van een reeks onderzoeken
naar de economische, politieke en sociale ongelijkheid in Nederland.
Deze studies vallen toevallig ook nog eens samen met het eerder
verschenen roemruchte en veelbesproken boek van de Franse

Mark Bovens, Paul Dekker & Will Tiemeijer (ed.)

Sociaal en Cultureel Planbureau
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

econoom Thomas Piketty: “Kapitaal in de 21ste eeuw”. Daarin constateert hij op basis van een historische landenvergelijking – Nederland buiten beschouwing latend – dat er mondiaal, met name in de Westerse wereld, een steeds grotere ongelijkheid in inkomen en vermogen tussen arm en rijk is ontstaan, met alle sociaal-maatschappelijke en politieke risico's en gevolgen van dien. Het wakkert de onvrede aan en ondermijnt democratische verworvenheden. Hoewel er een relatie is met het interessante boek van Piketty beperk ik me in deze boekbespreking tot de twee studies van het SCP en de WRR. Behalve een inhoudelijke bespreking zal ook kort aandacht worden besteed aan de vraag wat een sociaal professional, die met beide benen in de dagelijkse modder van de praktijk staat, nu aan moet met de bevindingen van het SCP en de WRR.

GESCHEIDEN WERELDEN?

Deze verkenning beoogt een aantal sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland in kaart te brengen en zoomt daarbij onder meer in op politieke tegenstellingen en vooral op de vraag in hoeverre hoger- en lageropgeleiden in afzonderlijke werelden leven en wat daarvan de consequenties zijn. De verkenning bestaat uit tien hoofdstukken verdeeld over drie deelthema's: “Sociaal-culturele tegenstellingen in andere landen”, “Gescheiden wereldbeelden” en tot slot “Gescheiden leefwerelden”. De auteurs komen tot de op zich niet verbazingwekkende conclusie dat er duidelijke verschillen van meningen en gevoelens bestaan tussen lager- en hogeropgeleiden over kwesties als (im)migratie, integratie, culturele diversiteit, globalisering (open grenzen), Europese eenwording en politiek vertrouwen. Er is sprake van twee afgebakende politieke en maatschappelijke blokken, waar zich overigens nog een grote middengroep tussen bevindt. Vooralsnog lijkt Nederland niet dezelfde verontrustende kant op te gaan als de Verenigde Staten, waar een tamelijk sterke maatschappelijke en politieke polarisatie waarneembaar is – zelfs in dusdanige mate dat er sprake zou zijn van “culture wars”.

BOOKS

In de sociale- en vooral de politieke wetenschappen zijn zogenaamde maatschappelijke scheids- en breuklijnen een bekend en veel bestudeerd fenomeen, omdat die tegenstellingen kunnen leiden tot spanningen in de samenleving. Dat spanningsveld manifesteert zich specifiek in steden, wijken, buurten en straten waar sociale professionals hun werk doen. De kernbevinding in de verkenning "Gescheiden werelden?" is dat hoger- en lageropgeleiden de afgelopen decennia meer en meer van elkaar zijn gaan verschillen. Zelfs in die mate dat opvattingen over bijvoorbeeld globalisering, migratie en integratie sterker zijn gaan samenhangen met het opleidingsniveau dan met het inkomensniveau. Hoe hoger opgeleid iemand is, des te opener (universalistischer) de houding. Andersom, hoe lager de opleiding is, des te gesloten (particularistisch) de attitude. Daar komt bij dat het opleidingsniveau ook een zekere samenhang kent met een neiging tot autoritarisme: behoefte aan sterk leiderschap. We weten al uit sociaalwetenschappelijke studies sedert de jaren zestig dat lageropgeleiden eerder neigen tot autoritarisme en het denken in "wij" en "zij" dan hogeropgeleiden.

Wat is nu de stand van zaken in Nederland en hoe ernstig is het allemaal? Gaan de alarmbellen af? Hebben we echt te maken met twee sterk geïsoleerde en te onderscheiden groepen? De auteurs in de verkenning kunnen deze vragen niet helder en scherp beantwoorden. Het is een beetje "ja" en "nee": hun conclusies zijn voorzichtig en lijken soms in tegenspraak met elkaar te zijn. Het hoofdstuk "Polariseert Nederland?" concludeert behoedzaam: "Ziet men de belangrijkste resultaten achter elkaar, is er (op het eerste gezicht) weinig reden om zich zorgen te maken over een toenemende polarisatie" (p. 124). Terwijl in het hoofdstuk waarin "Etnische diversiteit en sociale orde" – immigratie en integratie – aan de orde komen, hoger- en lageropgeleiden duidelijk met elkaar botsen. Lageropgeleiden hebben gemiddeld genomen meer weerstand tegen immigranten en etnische minderheden en een sterkere voorkeur voor een rigide sociale orde. Voor een deel komt dit omdat lageropgeleiden meer met immigranten moeten concurreren om schaarse hulpbronnen dan hogeropgeleiden. Een andere zichtbaar wordende breuklijn doet zich voor in de discussie en opinies inzake de Europese Unie en toestroom van immigranten. Deze globaliseringsvraagstukken voeden het maatschappelijke onbehagen. We zien, volgens de verkenning, de voorzichtige contouren van een politiek-culturele scheidslijn zich uitend in: de opkomst van het populisme, in een gebrek aan politiek (zelf)vertrouwen en wantrouwen vooral onder lageropgeleiden. Hogeropgeleiden beschikken over meer cultureel kapitaal dan lageropgeleiden en zouden daarom minder weerstand hebben tegen bevolkingsgroepen die anders denken, voelen, handelen en zijn.

Wanneer er, in relatie tot de geconstateerde opleidingsscheidslijn, gekeken wordt naar "cultuurverschillen en sociale afstand" in ons land zijn de bevindingen alles behalve gunstig te

noemen. Er lijkt een forse cultuurkloof te bestaan, die neerkomt op een duidelijk verschil tussen culturele (smaak)voorkeuren en culturele participatie (muziek, toneel, eetgewoonten, kleding, grappen etc.). Het gaat hier niet alleen om het verschil, maar ook om het feit dat hogeropgeleiden negatief oordelen over de smaak en voorkeuren van lageropgeleiden. Zij kijken doorgaans hooghartig en besmuikt neer op de culturele opvattingen en gedragingen van lageropgeleiden. Dat leidt tot subtiele sociale mijding en gebrek aan sociaal contact tussen beide groepen.

Sterker nog er zijn tendensen die wijzen op een toenemende sociale uitsluiting en gescheiden sociale netwerken, oftewel segregatie. Ook omdat hogeropgeleiden met hogeropgeleiden huwen of samenwonen en andersom geldt dit eveneens voor lageropgeleiden. In belangrijke mate gaat dit ook op voor met wie je omgaat op het werk en waar je woont. Sociale mijding is in onze samenleving eerder makkelijker dan moeilijker geworden, waarbij cultuur fungeert als een markering van sociale grenzen. De sociale stijging stukt voor een deel, omdat de doorstroom in het onderwijs wordt belemmerd door de tamelijk vroege voorselectie van leerlingen in het basis-, voortgezet- en middelbaar beroepsonderwijs.

De boodschap die “Gescheiden werelden?” overbrengt is: lager- en hogeropgeleiden gaan weinig met elkaar om en leven in tamelijk gescheiden werelden. Desalniettemin is er geen sprake van een “culture war” of van een breuklijn die leidt tot maatschappelijke conflicten. Want tussen de twee uiterste sociaal-culturele families – particularisten (lageropgeleiden) en universalisten (hogeropgeleiden) – zit een relatief grote middengroep met meer neutrale en diverse opvattingen, alsmede meer gematigde en genuanceerde houdingen, hetgeen een dempend effect heeft.

VERSCHIL IN NEDERLAND

Dit rapport borduurt voort op de hier besproken verkenning en gaat eveneens uit van de stelling dat verschillen tussen groepen in de samenleving niet per definitie voor maatschappelijke ontregeling hoeven te zorgen. Dat is pas het geval wanneer maatschappelijke verschillen gaan samenvallen met een gebrek aan sociale cohesie, met een sterke polarisatie op sociaal-cultureel gebied en met zwakke sociaaleconomische posities van groepen, oftewel wanneer de kloof tussen “has” en “has not” te groot is. In “Verschil in Nederland” wordt nagegaan hoe het anno 2014 feitelijk zit met verschillen tussen bevolkingsgroepen en of zich in allerlei leefdomen scherpere tegenstellingen voordoen. Met andere woorden: nemen de kansen van bepaalde groepen in de samenleving af?

BOOKS

“Verschil in Nederland” onderscheidt vier vormen van kapitaal (hulpbronnen), waarmee mensen vooruit kunnen komen in hun leven, als analysekader: het persoonskapitaal (fysiek, mentaal en esthetisch, oftewel het “lichaamseigene”), een vaak onderbelichte factor voor iemands maatschappelijke positie; het economische kapitaal (opleiding, beroep, inkomen en vermogen); het cultureel kapitaal (taal, smaken, voorkeuren, culturele kennis, titels, eretekens, reputatie); en het sociaal kapitaal (sociale netwerken en steun), een steeds belangrijker wordende en bepalende omstandigheid voor een stabiel en succesvol bestaan. De cumulatie van deze kapitaalvormen – hulpbronnen – bepaalt de mogelijkheden van mensen om hun leven vorm te geven. Het SCP-rapport constateert dat zich aan de onderkant en bovenkant van de Nederlandse samenleving een tegenstelling ontpopt tussen twee “nieuwe” sociale klassen: een gevestigde bovenlaag (bovenklasse) en een precariaat (een onderklasse), dat ernstig achterblijft. Tussen deze twee uitersten bevinden zich nog vier andere, in een aantal opzichten systematisch en herkenbaar van elkaar verschillende bevolkingssegmenten, die tezamen het grootste deel van de bevolking (70%) uitmaken.

Waar vloeien de verschillen tussen de segmenten uit voort? Daar is een groot aantal factoren en oorzaken voor aan te wijzen. Hoewel maatschappelijke posities minder afhankelijk zijn geworden van het milieu van afkomst en meer afhangen van de eigen “verdienste” – met opleiding als graadmeter: meritocratisering – zijn de onderwijskansen nog altijd ongelijk verdeeld, omdat talent van jongeren wel degelijk van doen heeft met het afkomstmilieu. Aan het eind van de basisschool, zo signaleert het rapport, zijn er duidelijke verschillen in leerprestaties en cognitieve capaciteiten tussen milieus waar te nemen en dat heeft invloed op de verdere ontwikkeling van het kind. Na het basisonderwijs werken de verschillen zelfs sterker door in het vervolgonderwijs en later op de arbeidsmarkt. Zo ook hebben inkomens- en vermogensposities hun weerslag op het verschil tussen diverse groepen (segmenten) in de samenleving. Een hoog inkomen, eigen vermogen en bezit (woning) gaan gepaard met een betere gezondheid, meer sociale contacten en een meer luxe en wereldse leefstijl.

Leiden deze contrasten mogelijk tot maatschappelijke spanningen? Een representatieve steekproef wijst uit dat een klein deel van de bevolking (een zesde) wrijving ziet ontstaan tussen arm en rijk. Het is vooral de onderklasse (het precariaat) die dit als zodanig voelt. Het persoonskapitaal is, zoals te verwachten, eveneens niet gelijk verdeeld over de bevolking. Hoewel aantrekkelijkheid, schoonheid, geestelijke en fysieke gezondheid geen verdienste of prestatie zijn, hebben ze wel degelijk verregaande invloed op iemands maatschappelijke positie, waardering en mogelijkheden tot stijging. Mensen met (fysieke) beperkingen krijgen minder kans en gelegenheid tot ontplooiing.

Discriminatie en gebrek aan zelfvertrouwen spelen hier een belangrijke rol. Dit alles lijkt zich ook te vertalen in (on)tevredenheid over "de politiek". Zoals we bij "Gescheiden werelden?" reeds zagen, hangt politieke onvrede samen met het opleidings- en beroepsniveau en de leefstijl en kent een zeker verband met de roep om autoritair leiderschap. Het mag dan nauwelijks verbazen dat lageropgeleiden, vooral het precariaat, meer conflicten waarnemen in de samenleving dan hogeropgeleiden. Het is de politiek-bestuurlijke elite die onder vuur ligt "op een wijze die nog maar enkele decennia terug niet goed voorstelbaar zou zijn geweest" (p. 195), is een gevolgtrekking in het rapport.

Wat betreft verschil tussen leeftijd constateert het SCP een afstand tussen jong en oud, maar geen "age war". Het verschil tussen jong en oud vloeit onder andere voort uit de onzekere arbeidsmarktpositie en de moeilijke toegang tot de (koop)woningmarkt voor jongeren. Jongeren hebben het gevoel dat zij de crisis voornamelijk moeten betalen. Ouderen daarentegen beklagen zich over de slinkende zorg en pensioenen. Beide groepen voelen zich dus maatschappelijk benadeeld. Met betrekking tot vorenstaande aspecten is de ongelijkheid binnen iedere leeftijdsgroep zelf eigenlijk zorgwekkender, want vooral degenen met de minste hulpbronnen – of je nu jong of oud bent – worden het hardst getroffen.

Een heikel punt is de segmentatie langs etnische grenzen. Ofschoon het SCP vaststelt dat het opleidingsniveau en de Nederlandse taalvaardigheid bij migranten over de jaren heen is verbeterd en gestegen, blijft de achterstand ten opzichte van autochtone leerlingen nog altijd groot. De (jeugd)werkloosheid onder niet-westerse immigranten is fors hoger en hun arbeidsmarktpositie is beduidend zwakker. En niet alleen dat, want ondanks het verbeterde taal- en opleidingsniveau zijn de interetnische contacten minimaal. Gemengde huwelijk komen weinig voor en de identificatie met de eigen herkomstgroep, vooral bij jongeren van Turkse en Marokkaanse achtergrond, is groot. Daarenboven heeft het geloof bij moslims forse invloed op hun opvattingen en gedrag ten aanzien van vrouwen en homoseksualiteit. Het rapport spreekt daarom van botsende waarden. Daarentegen ervaren veel immigranten en Turkse/Marokkaanse Nederlanders discriminatie, omdat de beeldvorming in ogen van veel autochtonen negatief en ongunstig is, zo signaleert het SCP. Ongeveer 50% van ondervraagden in de steekproef, overigens vooral hogeropgeleiden en jongeren, verwacht zeker dat de komende jaren autochtonen en allochtonen negatiever over elkaar zullen gaan denken en de spanningen zullen toenemen.

De "overall" analyse levert, vertrekkend vanuit de vraag of er sprake is van segmentatie in Nederland, een zestal groepen op: de gevestigde bovenlaag (15%), de jongere kansrijken

BOOKS

(13%), de werkende middengroep (27%), de comfortabel gepensioneerden (17%), de onzekere werkenden (14%) en het precariaat (15%). Het grootste onderscheid en verschil is er tussen de gevestigde bovenlaag en het precariaat. Samen met de "onzekere werkenden" vormt het precariaat een tamelijk kwetsbare groep in de Nederlandse samenleving. Op basis van de gesignaleerde segmentatie schetst het SCP-rapport een gelaagd "clubsandwich-model" dat zich kenmerkt door enerzijds scherpe en anderzijds minder urgentere contrasten.

Het rapport hinkt dus op twee gedachten en concludeert: "er zijn twee sociale klassen – de gesetelde bovenlaag en het precariaat – en vier segmenten daartussen te onderscheiden, maar er kan niet worden gesproken van een harde tweedeling, het gaat eerder om een 'ongemakkelijke tegenstelling'" (p. 316). Maar wie de inhoud van het rapport goed tot zich laat doordringen en een optelsom maakt, krijgt waarschijnlijk toch een ongemakkelijk gevoel. De etnische segmentatie is zorgelijk, wie een "afwijkend" uiterlijk of handicap heeft of niet al te mooi is staat op achterstand, want het "persoonskapitaal" blijkt een onderschatte dimensie van ongelijkheid te zijn. Op de arbeidsmarkt is een polarisatietrend waarneembaar en er zijn grote verschillen in politieke tevredenheid te zien onder de bevolking.

In een van de afsluitende hoofdstukken in "Verschil in Nederland" staat mijns inziens de werkelijke problematiek kort en krachtig geformuleerd: "Nederland heeft problematische economische tegenstellingen. Die betreffen voornamelijk het onderwijs en de arbeidsmarkt en er is een samenhang met de niet-economische kapitaalverschillen. Die structurele ongelijkheid gaat samen met cohesieproblemen, waarbij sommige groepen in de samenleving tegenover elkaar komen te staan en zich voor elkaar afsluiten" (p. 345–346).

MISSION IMPOSSIBLE?

De twee op degelijk onderzoek gebaseerde studies roepen met betrekking tot de interpretatie van de bevindingen en conclusies een paar vragen op. Vanuit het historische perspectief gezien is het de vraag of wat het SCP en de WRR signaleren werkelijk zo nieuw en anders is. Het heeft uiteraard alles van doen met de beschikbaarheid van betrouwbare data, maar een wat langere trendanalyse zou zeker de moeite waard zijn geweest om te kijken of de waargenomen segmentatie – met twee "nieuwe" klassen en gescheiden werelden – uniek is, wat de mogelijke gevolgen waren/zijn en welke (beleids)ingrepen er in de loop van de tijd zijn geweest om de sociale cohesie te bevorderen. De in de inleiding van deze boekbespreking aangehaalde Piketty baseert zich nadrukkelijk wel op een, overigens door sommigen als aanvechtbaar beschouwde, analyse van historische data.

De verkenning en het rapport van de WRR en het SCP schenken nauwelijks aandacht aan de historische context, waardoor de bevindingen als het ware in de lucht blijven hangen.

Een vraag waarmee de lezer achterblijft is: wanneer gaan maatschappelijke verschillen (scheidslijnen) over in tegenstellingen (breuklijnen) en wanneer wordt de kritische grens bereikt? Beide studies vertrekken vanuit de gedachte dat verschillen tussen groepen niet per definitie voor maatschappelijke ontregeling hoeven te zorgen. Dat klopt, maar het geeft geen heldere indicatie of antwoord wanneer het "tipping point" (omslagpunt) is bereikt. Volgens het rapport "Verschil in Nederland" zou dit pas in het geding zijn als maatschappelijke verschillen samenvallen met een gebrek aan sociale cohesie en een sterke polarisatie. Deze bevinding komt enigszins over als een open deur. Het is jammer dat het rapport nauwelijks ingaat op de consequenties en grenzen van deze vraagstukken. Een beetje beleidsmaker, politicus en bestuurders zou (moeten) willen weten waar de uiterste grens ongeveer ligt en wanneer eventueel te verwachten is dat de boel uit de hand dreigt te lopen. Een ander aspect dat wat onderbelicht blijft is hoe de verschillen in Nederland tussen bepaalde groepen/segmenten zich verhouden tot wat heet het streven naar een "participatiesamenleving", de democratische verworvenheden en niet te vergeten de rechtsstaat (o.a. grondwet). In hoeverre staan deze bij een doorgaande ontwikkeling van verschillen straks onder druk?

In "Gescheiden werelden" en "Verschil in Nederland" rijst aanvankelijk het beeld op dat het reuze meevalt. Er tekent zich geen brede segregatie af en voor een "tweedeling" hoeven we in Nederland niet te vrezen. Het is inderdaad te hopen dat Nederland gespaard blijft van oproeren en opstanden, zoals die in Noorwegen (Oslo), Frankrijk (Parijs) en Engeland (Londen) hebben plaatsgevonden, en die voortvloeien uit sociaal-maatschappelijke verschillen, verhoudingen en opvattingen. Niettemin bepleit het SCP het volgende: "Een aanpak van de conjunctie van structurele ongelijkheid en een opkomend cohesieprobleem is echter wel de meest urgente opgave voor het beleid, temeer daar nog niet alle verschil in Nederland onoverbrugbaar lijkt" (p. 346). Hoezo, het valt wel mee?! Als groepen zo langs elkaar heen leven, verschillen, geen contact hebben en soms weinig perspectief hebben, ligt er een loodzware opgave voor de sociale professional in de nabije toekomst. Hoe moeten die nieuwe sociale professionals, integrale sociale wijkteams, wijknetwerken en noem maar op zich verhouden tot het gepropageerde beleid van burgerkracht, zelfredzaamheid, eigen verantwoordelijkheid, sociale activering en netwerken waar groepen burgers (bewoners) het vooral met elkaar moeten uitzoeken?

De doe-democratie lijkt te gaan verworden tot een zoek-het-maar-zelf-uit democratie, want de onderlinge solidariteit tussen de segmenten/groepen is minder vanzelfsprekend dan wordt

BOOKS

gedacht, zo mogen we toch opmaken uit de verkenning en het rapport. Ga er maar aanstaan als sociale professional die als een soort vlechtwerker – geteisterd door bezuinigingen – de cohesie moet bevorderen, groepen tot elkaar moet brengen, minder hulpverlenend en meer perspectiefgericht dient te werken. Juist die doorgaans in hun werk nogal ondergewaardeerde sociale professionals opereren in wijken en buurten waar de gevolgen en spanningen van de gescheiden leefwerelden voelbaar en zichtbaar zijn. Wil dit geen “mission impossible” worden, dan zal de overheid het door het SCP bescheiden geformuleerde advies – een aanpak van de ongelijkheid en cohesieprobleem is de meest urgente opgave voor het beleid, omdat niet alle verschillen onoverbrugbaar lijken – dienen te omarmen en de sociale professional daarin bij de uitvoering (ook financieel) te ondersteunen.